

УДК 316. 334(091)

КАТЕРИНА БАТАЄВА,

доктор філософських наук, професор кафедри соціології Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія”

Проблема церковно-державних відносин у соціології релігії М.Драгоманова

Анотація

У статті проаналізовано основні тези соціології релігії українського мислителя М.Драгоманова (1841–1895), зосередженої на дослідженні різноманітних соціокультурних наслідків порушення балансу у взаємовідносинах між церквою і державою, що має наслідком підпорядкування церкви державі. Розглянуто основні аргументи М.Драгоманова, що обґрунтовують тезу про соціально-культурну небезпеку поєднання церковної і державної влади, що може призвести до релігійної нетерпимості, порушення принципу свободи совісті, зростання внутрішньої і зовнішньої (мікро- і макро-) конфліктної напруженості між представниками різних релігій, до репресій людей іншої віри та їхньої масової еміграції, ослаблення впливовості церкви в суспільстві, використання державою символічного капіталу церкви у своїх інтересах, відторгнення вільнодумних людей від церкви та латентної атеїзації. Зроблено висновок, що відокремлення церкви від держави сприяє встановленню міжрелігійної толерантності й порозуміння в суспільстві.

Ключові слова: *церква, держава, соціологія релігії, релігійна нетерпимість, релігійні репресії, свобода совісті*

У світовій соціології до числа концепцій, що мали важливе значення і справили серйозний вплив на розвиток соціологічної теорії, належать ідеї, подані в “Протестантській етиці і дусі капіталізму” (1905) та “Протестантських сектах і дусі капіталізму” (1906) М.Вебера (1864–1920), в “Елементарних формах релігійного життя” (1912) Е.Дюркгайма (1858–1917), у “Проблемах релігії в сучасному суспільстві” (1963) Т.Лукмана (народ. у

1927 р.), у “Священному покрові: елементах соціологічної теорії релігії” П. Бергера (народ. у 1929 р.). Але, на жаль, мало кому у світовій соціологічній спільноті відома концепція українського теоретика М. Драгоманова (1841–1895), в якій проаналізовано різні соціокультурні наслідки порушення балансу у взаємовідносинах між церквою і державою, що призводить до підпорядкування церкви державі. Хоча основні ідеї цієї концепції були викладені М. Драгомановим в історико-публіцистичному творі “Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XVI–XVII ст.” (1875), у змістовому плані його цілком можна віднести до соціологічного дослідницького жанру, оскільки в ньому не просто були описані й проінтерпретовані деякі факти з історії взаємовідносин церкви і держави, а й виявлені певні закономірності, котрі з високою часткою ймовірності можуть бути відтворені в різних соціокультурних контекстах. За глибиною аналізу та масштабністю висновків цю концепцію цілком можна було би визнати однією з найвидатніших теорій, створених у світовій соціології релігії.

Проблема взаємовідносин між церквою і державою, на думку деяких західних теоретиків, має бути включена до переліку найактуальніших тем сучасної соціології релігії [Scherer, 1969: p. 209]. Утім, лише відносно нещодавно — у другій половині XX століття — на неї звернули увагу західні дослідники, тоді як М. Драгоманов ще у XIX столітті намагався знайти оптимальну формулу цих взаємовідносин. Крім того, дослідження цієї проблеми в західній соціології, як правило, мають описовий характер; метою їх є не виявлення певних закономірностей у розвитку взаємовідносин між церквою і державою, а відтворення різноманітних моделей цих взаємовідносин — від моделі “партнерства” до моделі “взаємної підпорядкованості” [Madeley, 2000; Fox, 2008; Fox, 2009; Barbalet, 2011; Religion and the State, 2011; Ulker, 2013], а також проведення порівняльного аналізу різних історичних форм цих моделей. Але, як уже зазначалося, у працях М. Драгоманова можна знайти складнішу аналітику, спрямовану на виявлення певних залежностей між супутніми явищами соціального життя.

В українській думці аналіз релігійних поглядів М. Драгоманова був поданий у підручнику “Соціологічна думка в Україні”, де проаналізовано деякі ідеї М. Драгоманова, викладені у праці “Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XVI–XVII ст.”. Автори підручника провели певні паралелі між ідеями, поданими в цій праці М. Драгоманова, і “Духовним регламентом” Ф. Прокоповича, в якому була обґрунтована теза про необхідність підпорядкування церкви державі [Соціологічна думка в Україні, 1996: с. 246]. Разом із тим автори підручника недостатньо уваги приділили аналізу соціальних наслідків реформування взаємовідносин між церквою і державою, що для М. Драгоманова становило неабиякий інтерес. У статті Л. Кондратика, присвяченій становленню соціології релігії в Україні, було згадано, що “значним є внесок М. Драгоманова в розв’язання проблеми “релігія — особистість — свобода”, в дослідження принципів взаємовідносин між релігією, церквою і державою” [Кондратик, 2009: с. 59], проте не були проаналізовані змістові аспекти цього “внеску”. У пропонованій статті буде подано аналіз змісту концепції церковно-державних взаємовідносин М. Драгоманова з акцентом на описі соціальних ефектів, що виникають в результаті проведення

радикальних реформ у цій сфері. Звернення до думки М. Драгоманова конче важливе за сучасних соціокультурних умов, коли тема церковно-державних відносин знову проблематизується й подається в полярних трактуваннях — від тверджень про необхідність встановлення “партнерських” відносин між церквою і державою, що передбачають створення “єдиної помісної православної церкви” [Саган, 2014], до обґрунтувань важливості збереження конституційного принципу “відділення Церкви від держави і школи від церкви”, що виключає можливість втручання держави у справи церкви [Боголеп, 2014].

Історико-культурний і соціальний контекст концептуалізації М. Драгомановим церковно-державних відносин

М. Драгоманов у праці “Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XVI–XVII ст.” подав аналіз ситуації в Західній Європі за доби Реформації, коли максимально загострилися суперечності між церковною і державною гілками влади. Але можна припустити, що в процесі опису західноєвропейського суспільства М. Драгоманов побічно аналізував ситуацію в царській Росії, про яку внаслідок існування політичної цензури не міг говорити прямо¹. Після 1721 року в результаті реформи Петра I в Російській імперії був порушений баланс у взаємовідносинах церкви і держави, що призвело до низки катастрофічних наслідків для суспільства, котрі нагадували ті соціальні ефекти, що виникли в реформаційній Європі після аналогічних реформ. Тому перш ніж описати основні тези соціології релігії М. Драгоманова, необхідно проаналізувати особливості церковно-державних відносин у Російській імперії (у підручнику “Соціологічна думка в Україні” також можна знайти акцентування паралелізму між цими історико-культурними ситуаціями [Соціологічна думка в Україні, 1996: с. 246]). Такий екскурс стає корисним з огляду на необхідність фактологічного обґрунтування основних тез соціології релігії М. Драгоманова.

Отже, 1721 року за наказом Петра I була проведена реформа церковно-державних відносин, результатом якої стало скасування патріаршества і соборності правління (лише на Всеросійському помісному соборі 1917-го в Москві була відновлена канонічна форма правління у православної церкви й після двохсотлітньої перерви було обрано Патріарха Тихона). Вищим органом управління церквою стає Духовна колегія (або Святійший урядовий синод), який у 1824 році був перейменований у “відомство Православного сповідання”; його члени призначалися государем, а не обиралися самою церквою і, відповідно, підпорядковувалися государеві та його представникові (світській особі, “стряпчему о делах государственных”, — Обер-прокурору): “... се же наипаче сильно есть, когда Коллегиум правительское под

---

¹ Це припущення побічно підтверджується таким висловленням М. Драгоманова, що його можна знайти у праці “З історії відносин між церквою і державою в Західній Європі”: “... хоч яке своєрідне державне і церковне життя нашої країни, але й у нас багато фактів і питань внутрішнього життя заторкують загальноєвропейське питання про церкву і державу” [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 2].

Державным Монархом есть и от Монарха уставлено. Яве бо zde, что Коллегиум не есть некая факция, тайным на интерес свой союзом ложившаяся, но на добро общее повелением Самодержца, и Его ж с прочими рассмотрением собранья лица” [Духовный регламент, 1721]. У результаті петровської реформи церква була підпорядкована державі і втратила незалежність правління. До яких наслідків призвели такі зміни в церковно-державних взаємовідносинах?

По-перше, під тиском державних органів духовництво мусило вдаватися до доносительства, здійснюючи контроль за умонастроями і “благонадійністю” парафіян. Як наслідок, інтелігенція і найбільш волелюбні представники суспільства залишили церкву, розчаровані в такому духовництві, “з його малою духовністю, з обскурантизмом, із відсутністю будь-якої реалізації християнства в житті” [Бердяев, 1990: с. 41].

По-друге, вимушена бюрократизація церковного правління спричинилася до якісного погіршення в усіх сферах церковного життя. Як свідчив російський філософ В. Соловйов, “явне безсилля духовної влади, відсутність у неї загально визнаного морального авторитету і суспільного значення, мовчазне підпорядкування її світській владі, відчуженість духовництва від іншого народу й у самому духовництві роздвоєння між чорним, керівним, та білим, підлеглим, деспотизм вищого над нижчим, що викликає в цьому останньому приховану недоброзичливість і глухий протест, релігійне неучтво і безпорадність православного народу, що дають простір незліченним сектантам, байдужість або ж ворожість до християнства в освіченому суспільстві — от усім відоме сучасне становище російської церкви” [Соловйов, 1992].

По-третє, погіршився якісний склад духовництва та єпископата, оскільки єпископами і членами Святійшого синоду могли стати тільки люди, угодні государеві; тих же, хто насмілювався обстоювати інтереси церкви всупереч волі государя, позбавляли сану або запроторювали в найглухіші та найбідніші парафії. Погіршення якісного складу священства зумовлювалося такими чинниками: а) утвердження становості духовництва (у Духовному регламенті), внаслідок чого сини священників зобов’язані були ставати священниками й навчатися в семінаріях, а не в університетах. Як наслідок, пастирями незрідка ставали не за покликанням, а за становим узвичаєнням, за інерцією або, як свідчить Г. Флоровський, “за нуждою, за примусом, від страху, без натхнення, але з прихованою гіркотою, часто навіть без віри” [Флоровський, 1991: с. 480]; б) низький рівень духовної освіти; государ вважав небезпечним мати високоосвічених, обізнаних священнослужителів, які б опікувалися потребами церкви, а не держави; тому освітні програми в семінаріях були максимально спрощені. Це зумовило зниження загального культурного рівня православної церкви, що, своєю чергою, за свідченням Г. Флоровського, “послабляло її духовну й історичну впливовість” [Флоровський, 1991: с. 451].

Отже, підпорядкування церкви державі в результаті реформи 1721 року спричинилося до зниження авторитету церкви в суспільстві, що побічно підготувало гоніння на церкву після 1917 року; якби вплив церкви на суспільство не було підірвано, навряд чи православні християни, що станови-

ли переважну більшість росіян до революції 1917 року, дозволили б затвердитися комуністично-атеїстичному правлінню (“адже атеїзм є невіддільною сутністю, джерелом енергії та цілепокладання комуністичної ідеології, а не випадковим або тимчасовим привнесенням” [Аксюцич, 1991: с. 216]).

З огляду на соціальний контекст взаємовідносин між церквою і державою в дореволюційній Російській імперії розглянемо основні положення соціології релігії М.Драгоманова.

Концепція соціально-політичних наслідків підпорядкування церкви державі

У праці “З історії відносин між церквою і державою в Західній Європі” М.Драгоманов розглянув різноманітні форми взаємодії церкви й держави та запропонував таку класифікацію їх: “а) панування Церкви над державою; б) заступництво держави Церкві; с) панування держави над Церквою і d) повний поділ царини Церкви і держави” [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 4]. При цьому М.Драгоманов зазначав, що в реальній історії третя і друга із перелічених форм найчастіше “непомітно зливалися між собою, відтак, характеристичними видами відносин між Церквою і державою можна вважати власне три” [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 5]. Зазначені три форми взаємовідносин церкви і держави історично домінували в різні соціокультурні епохи. Перша форма була властива для Середньовіччя; друга форма (що об’єднує позиції (с) і (d) у наведеній класифікації) домінувала від III до XI і від XVI до XVIII століття; до третьої форми (у класифікації — четвертої), за словами М.Драгоманова, “тяжіє новітній час із XVIII ст.” [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 5]. Аналіз взаємовідносин між церквою і державою від I століття і до пізнього Середньовіччя поданий у праці М.Драгоманова “З історії відносин між церквою і державою в Західній Європі” [Драгоманов, 1876: ч. 1–2], що більшою мірою мала історичний характер. У праці “Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XVI–XVII ст.” М.Драгоманов проаналізував ситуацію підпорядкування церкви державі, що склалася в Європі за доби Реформації: “... від XVI ст. не лише в протестантських, але й у католицьких країнах вочевидь почала переважати та система відносин між церквою і державою, яку можна назвати пануванням держави над церквою” [Драгоманов, 1991]. Аналізу саме цієї (другої) форми М.Драгоманов приділив особливу увагу, оскільки, на його думку, навіть у XVIII столітті в західноєвропейських країнах (у тому числі в Російській імперії) вона зберігала домінуючі позиції, чим зумовлювала негативні зміни в соціальній системі [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 5]¹. Позаяк саме в книзі “Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XVI–XVII ст.” було подано соціологічний аналіз результатів підпорядкування церкви державі, надалі розглядатимемо основні тези саме цієї праці М.Драгоманова.

Концептуальна позиція М.Драгоманова щодо взаємовідносин церкви і держави цілком прозоро була сформульована в такій тезі: “правління по-

---

¹ “Навіть у наш час для держави мало ще стала природною ідея свободи у справах совісті” [Драгоманов, 1876: ч. 1, с. 6].

літичне має займатися чим завгодно, тільки не Євангелієм. Слід остерігатися змішувати владу церкви і держави. Багато хто невдало змішував владу єпископів і владу світську, і з цього змішання виходили великі війни, збурення, хвилювання”. Розгляньмо основні аргументи М. Драгоманова, що обґрунтовують тезу про соціально-культурну небезпеку змішування церковної і державної влади.

По-перше, “ідея підпорядкування церкви державі ... поневолювала особисте моральне життя людей політикам, особливо якщо вона здійснювалася не так у підпорядкуванні церкви державі, як государям. У європейській релігійній політиці XVI ст. усталилася формула: “якої віри государ, такої мають бути й піддані”, що, звісно, зумовлювало релігійні смуги і нетерпимість, що мала тривати доти, доки інтереси релігії явно не ставали в очах государів на другий план порівняно з інтересами політики, та й тоді релігія ставала знаряддям політики, що, своєю чергою, не могло бути корисним ані для світу внутрішнього, ані для зовнішнього” [Драгоманов, 1991]. У цій тезі подано одразу кілька позицій критики підпорядкування церкви державі.

1. Сама ідея свободи совісті виявляється під сумнівом за ситуації, коли держава перебирає на себе право й обов’язок бути куратором життя церкви, підтримуючи конкретне віросповідання. З огляду на чинник базового конформізму переважної більшості в будь-якому співтоваристві, можна припустити, що багато людей обиратимуть патронувану державою церкву не із внутрішніх переконань, а під тиском прагматичного бажання “бути схвалюваним, бути прийнятим” у конкретному суспільстві. Прихильність до “офіційної” (тобто визнаної державою) віри буде автоматично і несвідомо сприйматися багатьма суб’єктами як гарантія власної безпеки, а з іншого боку — як форма вияву лояльності владі. Без сумніву, такий раціональний розрахунок і пошук банальної вигоди не сприятиме щирості віри людини, або, точніше, поставить її під питання.

2. Заступництво з боку держави конкретної церкви та релігії може породити “релігійні смуги і нетерпимість” стосовно інших віросповідань і церков, що не мають привілеїв “вищого патронату”. Історично завжди відбувалося саме так: у представників “державної релігії” виникала спокуса довести й у діях продемонструвати свою велику “істинність”, правильність, законність, що автоматично передбачало бажання стигматизувати інші “непривілейовані” віросповідання як незаконні, неправильні й, відтак, такі, що не мають права на існування. У такій обстановці природним чином розвивалася релігійна нетерпимість і намагання придушити чи відтіснити інші релігії та церкви за межі державних кордонів конкретного суспільства.

3. Описані наслідки “не могли бути корисними ані для світу внутрішнього, ані для зовнішнього”, зазначає Драгоманов. Цілком очевидно, що внутрішньодержавні утиски “позбавлених заступництва” релігій можуть сприяти погіршенню відносин із тими державами, в яких ці релігії та церкви є поважними й посідають високі статусні позиції, й тим самим породжувати конфліктні ситуації на макрорівні.

По-друге, М. Драгоманов указує на *найнегативніший* наслідок підпорядкування церкви державі, яке може мати катастрофічні наслідки для суспільства, бо полегшує встановлення режиму тоталітарних репресій і пере-

слідування інакомислячих, і, що характерно як для Західної Європи, так і для будь-якої іншої країни, де порушений баланс у взаємовідносинах між церквою і державою, — релігійні переслідування [Драгоманов, 1991]. Ситуація репресій/придушення людей іншої віри відрізняється від простої нетолерантності тим, що завжди виявляється на акціональному рівні, в реальних діях насильства чи гноблення стосовно представників інших релігій (тоді як нетолерантність може виявлятися на ідейному/ідеологічному рівні, що не завжди передбачає акції агресії). Наслідком релігійних переслідувань може стати масова фрустрація переслідуваних/гноблених, що може виявитися в зустрічних діях неприйняття/осуду представників державної релігії. Якщо держава на законодавчому рівні встановлює патронат над конкретною церквою, це, на думку М. Драгоманова, не пом'якшує, а тільки посилює репресії, оскільки держава сприйматиме свої дії як благородну місію із захисту своєї церкви від зазіхань ззовні, що надаватиме священного характеру будь-якому насильству. Коли державні діячі “почали вважати себе главами не тільки у світських, а й у церковних справах, це не лише не послабляло релігійних гонінь, а й ще більше посилювало їх, бо світські глави церкви вважали себе особливо зобов’язаними покровительствувати їй” [Драгоманов, 1991].

По-третє, на думку М. Драгоманова, небезпечним наслідком підпорядкування релігії державі може стати поширення масової думки, що “релігійні поділи небезпечні саме для держави; що релігійна єдність є необхідною умовою єдності політичної і навіть що нові секти ще більше загрожують державі, ніж церкви” [Драгоманов, 1991]. Зрештою цілком реальним може виявитися публічний заклик до об’єднання віросповідань під егідою однієї (найправильнішої) церкви, що, поза сумнівом, не буде підтримане представниками “менш правильних” церков і тільки загострить взаємне неприйняття і ненависть. Саме це сталося у Західній Європі XVI століття: наприклад, у 1567 році французька влада проголосила, що “оскільки за божественним провидінням існує тільки одне сонце і один король у нашому королівстві, то подібно до цього має бути й одна релігія” [Драгоманов, 1991]. Намагання запровадити у Франції єдиновір’я як умову політичної єдності країни мало своїм результатом Варфоломійську ніч, масову різанину в ніч на 24 серпня 1572 року, коли загинуло близько 30 тисяч людей. Наслідком установа такого дисбалансу в релігійних взаємовідносинах у конкретній державі може стати зустрічна (і за змістом аналогічна) реакція з боку релігій, не підтримуваних державою; історичний приклад цього знову ж дає Франція: “... у Франції в містах, що перебували в руках гугенотів, вони забороняли служіння католицької обідні, забороняли своїм одновірцям бути присутніми на весіллі і похованні, що їх справляє католицьке духовництво” [Драгоманов, 1991]; у такий спосіб розгортався рух нетерпимості у відповідь на дії католиків, які репресували гугенотів в інших областях Франції.

По-четверте, наслідком підпорядкування церкви державі може стати масова еміграція парафіян і священнослужителів непатронованих церков — або через прямі репресії з боку держави, або під впливом морально дискомфортних умов проживання в нетолерантній соціальній обстановці. Як стверджує М. Драгоманов, “у XVII ст. протестантське сповідання не було за-

боронене формально, проте було заборонене будь-яке богослужіння і релігійні збори протестантів; проповідників виселили із Франції. Але, крім них, еміграція була заборонена всім гугенотам. Незважаючи на це, під час цих переслідувань виселилося в різні країни 600 000 заможного і працьовитого протестантського населення” [Драгоманов, 1991].

По-н’яте, підпорядкування церкви державі означає неминуче ослаблення впливовості церкви в суспільстві, позаяк у колективній свідомості церква, що возз’єдналася з державою, сприйматиметься як безпорадна, як нездатна самостійно і вільно, без зовнішньої підтримки розв’язувати внутрішні питання (саме це відбулося в царській Росії після петровської реформи). Разом із тим державна церква сама зазнаватиме моральних збитків, оскільки возз’єднання з державою суперечить християнській заповіді “віддавайте Богу Боже, а кесареві — кесарево” — церква має належати Богові, а не кесареві (не державі). “Церква, намагаючись зберегти свою єдність, тобто домінування над різновірами, не силою моральною, а з допомогою зовнішньої сили держави, занепадала в моральних силах і мусила поступитися перед правителями своїми моральними правами або, принаймні, терпіти вторгнення уряд у ці права. А позаяк духівництво дбало про збереження і свої економічні привілеї, то тим паче мусило принижуватися перед державною владою. Всіма цими й іншими схожими причинами зумовлюється великий моральний занепад церкви, як католицької, так і протестантської до XVIII століття” [Драгоманов, 1991].

По-шосте, у будь-якої держави, що покровительствує і матеріально/політично підтримує певну церкву, із високим рівнем імовірності може виникнути спокуса скористатися церковними ресурсами, експлуатувати символічний капітал церкви як “плату” за патронаж. Із часом держава може почати сприймати церкву як “своє” знаряддя, як “свою” власність, що зобов’язана “відпрацювати” отримані від держави бонуси. За М. Драгомановим, “приниження церкви не обмежувалося раболіпством перед государями; уряд, обмежуючи колишні привілеї та права її, заторкував і невіддільні права церкви, втручаючись в церковне життя найдовільнішим чином. Відоме зовнішнє єпископство государів парламенти витлумачували так, що государ може втрутитися у будь-який публічний аспект життя церкви; а позаяк усе церковне життя, говорили парламенти, публічне, то государеві підвладне будь-яке відправлення церковного життя. За такої доктрини церква утрачає будь-яку моральну свободу” [Драгоманов, 1991].

По-сьоме, як продемонстрував М. Драгоманов, партнерство церкви і держави може мати своїм ефектом відторгнення вільнодумних людей від церкви і, ще радикальніше, латентну атеїзацію населення як реакцію на втрату свободи тієї інституції, що за заповідями повинна бути вільною (“до свободи покликані ви”). Цей ефект можна було спостерігати і в імперській Росії, і в Західній Європі у XVIII і XIX століттях, коли з’явилася масова партія вільнодумців, “вольтеріанців”, які вважали, що держава має сприяти боротьбі з релігійними забобонами (“... за поняттями цих нових політиків і філософів, сила держави мала бути спрямована не на звільнення всіх віросповідань, ... а на їх знищення” [Драгоманов, 1991]), а також коли виник

феномен “обрядовіри” парафіян, що виявляється у формальній участі в богослужіннях при внутрішній слабкості віри. Як гадає М. Драгоманов, “у XVIII столітті люди, які схилилися до раціоналізму, бажали ще надання державі й навіть государям права релігійної регламентації, сподіваючись завдяки ним розбити в релігії населення те, що вони називали забобонами. Крім того, озлоблені доносимами духівництва, яке говорило, що релігія є опора трону, а тому філософи, вороги релігії, підкопуються під трони, філософи намагалися показати, що істинні вороги держави — духовні” [Драгоманов, 1991].

Висновки

У новітній історії України існували такі критичні ситуації, коли створювалися проекти підпорядкування церкви державі з благородною метою “підтримки і надання їй допомоги”. У різних контекстах ішлося про різні церкви. Наприклад, у проекті конституції ОУН, автором якої був Н. Сціборський, ішлося про необхідність підтримки з боку держави двох “національних церков” — Української православної автокефальної церкви та Української греко-католицької (уніатської) церкви (Р. II, арт. 3), що “охороняються” українською державою (в статті 2 розділу II було запропоновано формулювання: “українська держава стоїть на становищі охорони Церкви та обопільної співпраці”) [Сціборський, 1939].

У 2005 році після приходу до влади В. Ющенко представники Української автокефальної православної церкви рекомендували президентові ввести патронат над церквою з метою підтримки двох “по-справжньому українських церков” (УАПЦ і УПЦ КП) (див.: [Нардеп-священник, 2005]). У 2011-му Митрополит Полтавський і Миргородський Філіп (голова Відділу релігійної освіти, катехизації і місіонерства при Священному синоді УПЦ МП) закликав новообраний парламент не використовувати в новій Конституції “більшовицьку норму про відокремлення Церкви від держави і Церкви від школи; визнати Православ’я культуротвірною релігією; окреслити предмет співробітництва Церкви і держави, особливо в освітній сфері; передбачити в законодавстві країни механізми спільної роботи Церкви, держави і школи” [Філіпп, 2012]. У кожному з цих випадків був заявлений один концептуальний принцип правильності й оптимальності для церкви (причому для найрізноманітніших її історичних різновидів) близької співпраці з державою, що межує з підпорядкуванням церкви державі. Можна послатися й на зовсім інші документи, в яких обстоювалася ідея про необхідність збереження в Конституції України статті 35 (“про відокремлення церкви від держави”) як такої, що абсолютно точно відтворює християнську заповідь юридичною мовою: “відавайте Богу Бонове, а кесареви — кесареви”. Ця ідея проводиться, приміром, у відозві 2014 року Єпископа Александрійського і Світловодського Боголепа (Валерія Гончаренка) “Рівняння: “Єдина держава — Єдина церква” суперечить Конституції нашої країни” [Боголеп, 2014]. Як можна помітити, саме таке розуміння суті взаємовідносин між церквою і державою було подане й обґрунтоване у працях М. Драгоманова.

М. Драгоманов показав, що відокремлення церкви від держави сприяє встановленню міжрелігійної толерантності та порозуміння в суспільстві: "... саме політика толерантності і відокремлення церкви від держави має властивість пом'якшувати релігійні поділи і потроху встановлює зв'язок між членами однієї держави, хоча би різних релігій" [Драгоманов, 1991]. Завданням держави при цьому має стати захист прав і свобод усіх релігій і всіх церков, що діють на території конкретної країни. "Права, які має в цьому разі держава, обмежуються правом карати злочинні фактичні прояви небезпечних і шкідливих доктрин, а особливо позбавлення релігійних установ усяких привілеїв і підтримки і надання рівної з ними свободи" [Драгоманов, 1991]. І лише в такому випадку (за такої політики держави) можливість релігійних гонінь і конфронтацій буде зведена до мінімуму.

Якщо ж церква буде підпорядкована державі, якщо буде виокремлене певне віросповідання як "національне" і, відповідно, привілейоване, то це, на думку М. Драгоманова, спричинить негативні зміни у функціонуванні соціальної системи загалом, що даватиметься взнаки в будь-якому соціокультурному та історичному контексті.

Джерела

Аксюциц В. Атеистическая идеология. Государство. Церковь / В. Аксюциц // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси : сборник. — М. : Столица, 1991. — С. 213–233.

Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Бердяев Н. — М. : Наука, 1990. — 224 с.

Боголеп, Епископ Александрийский и Светловодский (Валерий Гончаренко). Уравнение: "Единое государство — Единая церковь" противоречит Конституции нашей страны [Электронный ресурс] / Боголеп // Светловодск : интернет-издание. — 2014. — Режим доступа : http://espresso.tv/blogs/2014/08/26/uravneniye_edynoe_hosudarstvo.

Драгоманов М. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI–XVII вв. [Электронный ресурс] / М. Драгоманов // Драгоманов М. Выбранные. — К., 1991. — Режим доступа : <http://litopys.org.ua/drag/drag.htm>.

Драгоманов М. П. Из истории отношений между церковью и государством в Западной Европе / М. П. Драгоманов // Знание. — 1876. — № 8. — С. 1–63.

Драгоманов М. П. Из истории отношений между церковью и государством в Западной Европе / М. П. Драгоманов // Знание. — 1876. — № 11. — С. 1–38.

Духовный регламент 1721 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.krotov.info/acts/18/1/1721regl.html>.

Кондратик Л. Становлення соціології релігії в Україні / Л. Кондратик // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. — 2009. — Вип. 15. — С. 58–63.

Нардеп-священник Бойко предложил Ющенко проверить украинские церкви с помощью СБУ [Электронный ресурс] // ОБКОМ. — 2005. — Режим доступа : <http://obkom.net.ua/news/2005-06-07/0712.shtml>.

Саган А. Старые вызовы для нового Президента [Электронный ресурс] / А. Саган // День. — 2014. — Режим доступа : <http://m.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/gosudarstvo-i-cerkov>.

Соловьев В. О духовной власти в России [Электронный ресурс] // Собрание сочинений: в 15 т. — Репринт. изд. — М.: ПАИМС, 1992. — Т. 3. — С. 227–242. — Режим доступа: <http://mirosvet.narod.ru/sol/odv.htm>.

Соціологічна думка в Україні: навч. посіб. / М.В. Захарченко [та ін.]; Міжнар. фонд “Відродження”. — К.: Заповіт, 1996. — 424 с.

Сціборський М. Нарис проєкту основних законів (конституції) Української Держави [Електронний ресурс] / М. Сціборський. — 1939. — Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2012/04/1939.html>.

Филитт, Митрополит Полтавский и Миргородский. Государство и Церковь в Украине: вопросы без ответов [Электронный ресурс] / Филипп // Сайт Полтавской епархии Православной Церкви. — 2012. — Режим доступа: <http://religions.unian.net/orthodoxy/726264-gosudarstvo-i-tserkov-v-ukraine-voprosyi-bez-otvetov-mitropolit-filipp-osadchenko.html>.

Флоровский Г. Пути русского богословия /Флоровский Г. — К.: Путь к истине, 1991. — 599 с.

Religion and the State: A Comparative Sociology / [ed. by Jack Barbalet, Adam Possamai and Bryan S. Turner]. — L.: Anthem Press, 2011.

Fox J. A World Survey of Religion and the State / J. Fox. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — 234 p.

Fox J. Quantifying Religion and State: Round Two of the Religion and State Project / J. Fox // Politics and Religion. — 2009. — № 2. — P. 444–452.

Scherer J. A sociological perspective on religion / J. Scherer // The Way. — 1969. — Vol. 9, № 3. — P. 208–214.

Madeley J. Towards an inclusive typology of church-state relations in Europe, North and South, East and West: a Rokkanian approach / J. Madeley // Church and State in Europe: The Chimera of Neutrality / European Consortium for Political Research Joint Workshop Sessions. — Copenhagen, Denmark, 2000. — 14th–19th April.

Ulker O. Religion and Politics In A Sociological Perspective: A Comparison Between the USA and France / O. Ulker // International Journal of Social Inquiry. — 2013. — Vol. 6, № 2. — P. 73–94.